

JURGITA LIUTVINAITĖ

Vilniaus pedagoginis universitetas

RELIGINIAI KONVERTITAI LIETUVOS
EVANGELIKŲ REFORMATŲ BAŽNYČIOJE:
SOCIOKULTŪRINIO PORTRETO BRUOŽAI
(XIX a.–XX a. pradžia)

Straipsnio tikslas – atskleisti legalių katalikų ir judėjų konversijų į Lietuvos evangelikų reformatų Bažnyčią aplinkybes ir motyvus bei nustatyti konvertitų vaidmenį evangelikų reformatų bendruomenėje.

Iki XIX a. pabaigos buvo retos konversijos, vėliau prasidėjo itin dažnos. Išskirtinos keturios konversijų priežastys. Pirmą priežastis – politinės aplinkybės. Katalikų ir judėjų Bažnyčios buvo Rusijos imperijos unifikacinės politikos priekyje. Tuo tarpu evangelikų reformatų Bažnyčiai teko „periferinė“ priespauda; tai lėmė konversijas į šią Bažnyčią, siekiant apeiti politinius ir teisinius suvaržymus. Antrą konversijų priežastį lėmė vyravęs poreikis šeimos aplinkoje užtikrinti konfesinį homogeniškumą. Čia išskirtinas jaunas konvertitų amžius, kai nepilnamečiai religiją keisdavo tėvų iniciatyva. Judėjų nepilnamečių konversijas sąlygojo tėvų konversijos, o katalikų – dažniausiai vieno iš tėvų mirtis. Likęs našlys/našlė siekė kitatikius vaikus prijungti prie savos Bažnyčios. Trečia konversijos priežastis taip pat turėjo šeiminių pobūdį, tačiau ji lietė tik pilnamečius katalikus. Dėl skirtingų katalikų ir evangelikų reformatų Bažnyčių kanoninių teisių skyrybų atžvilgiu konversija buvo išėitis gauti skyrybas. Konversijos dėl siekiamų skyrybų itin išplito nuo XIX a. pabaigos. Ketvirtą konversijų priežastį lėmė pasikeitę religiniai įsitikinimai. Konvertitų būta tarp sinodui pavaldžių kunigų ir kuratorių, tačiau tai buvo reti atvejai.

Iki XIX a. pabaigos negausios konversijos neleido konvertitams daryti įtakos atskiros parapijos likimui. Tačiau vėliau padėtis pasikeitė. Vilniaus mieste įvairiais būdais sinodas siekė stiprinti Bažnyčios pozicijas, todėl konvertitai tapdavo Vilniaus parapijos nariais. Konvertitai Vilniaus parapijoje užėmė dominuojančią vietą tarp parapijiečių, tačiau jie nedalyvavo nei religiniame, nei visuomeniniame parapijos gyvenime. Tradiciškai konvertitams konversija buvo tik formalumas, jie nebuvo pakeitę savo religinių nuostatų. XX a. pradžioje Vilniaus parapija, turėdama itin daug parapijiečių, neturėjo stabilios ir perspektyvios parapiinės bendruomenės.

Bažnyčios instituto, bet ne religinių nuostatų, keitimas lėmė evangelikų reformatų Bažnyčios konvertitų dvejoją konfesinę marginalizaciją. Pirmą, kai asmuo nenori/negali fiziškai savęs tapatinti su konkrečia konfesine aplinka. Antra, kai asmuo, jau turėdamas kito tikėjimo suformuotą religinę pasaulėžiūrą, susiduria su kitos Bažnyčios mokslu.

Įvadas. Religinės konversijos, kaip ir religinio konvertito samprata, priklauso nuo šiuos fenomenus nagrinėjančių mokslų specifikos ir tyrinėjamų aspektų. Religijos keitimas/keitėjas domina ne vieną mokslo šaką: psichologiją, filosofiją, teologiją, sociologiją, istoriją. Pirmieji psichologiniai darbai, skirti konversijos fenomenui, pasirodė dar XIX a. pabaigoje ir XX a. pradžioje¹. Teologai konversijai paaiškinti vartoja psichologijos terminiją. Neretai psichologinis kriterijus aptinkamas ir filosofų, ir sociologų darbuose kaip vienas iš resocializacijos pavyzdžių. Psichologinių religijos keitimo ir konvertito paaiškinimų yra žodynuose ir enciklopedijose². Toks konversijos/konvertito apibūdinimas nekvestionuotinas, tačiau konversijai tiesiogiai susidūrus su Bažnyčios institutu kaip juridiniu vienetu konfesijos keitimą gali lemti ir išoriniai veiksniai: valstybinė religija ar bažnytinis administravimas žmogaus gyvenime. Tokiomis aplinkybėmis paprastai keičiamas Bažnyčios institutas, bet ne religiniai įsitikinimai. XIX a. Lietuvoje tai buvo itin ryšku. Asmuo privalejo save tapatinti su kuria nors religine bendruomene, o asimiliacinė Rusijos imperijos politika, paremta juridiniais ir moraliniais suvaržymais, slėgė konfesines mažumas.

XIX a. religijos ir Bažnyčios instituto keitimo forma, remiantis galiojančiais valstybės įstatymais (gavus pasaulietinės valdžios sutikimą), buvo legali konversija, o įstatymais nubrėžto principo nesilaikymas (savavališkas prisidėjimas prie kitos Bažnyčios) – nelegali konversija. Teoriškai visi asmenys religiją keisdavo dėl įsitikinimo, o priimdami naują tikėjimą, tapdavo naujos konfesinės bendruomenės nariais. Toks horizontalusis socialinis mobilumas suteikė galimybę konvertitui pakeisti savo socialinį statusą, tačiau šio statuso keitimas dar nerodo, jog konvertitas siekė pakeisti ir savo aplinką.

Tyrimo *objektas* – katalikai ir judėjai – konvertitai evangelikų reformatų Bažnyčioje. Straipsnio *tikslas* – atskleisti legalių katalikų ir judėjų konversijų į Lietuvos evangelikų reformatų Bažnyčią aplinkybes ir motyvus bei nustatyti konvertitų vaidmenį evangelikų reformatų bendruomenėje.

Siekiant objektyvesnio sociokultūrinio konversijos/konvertito įvertinimo, naudotasi šaltiniais, kurie suteikia galimybę rekonstruoti tolesnę po-

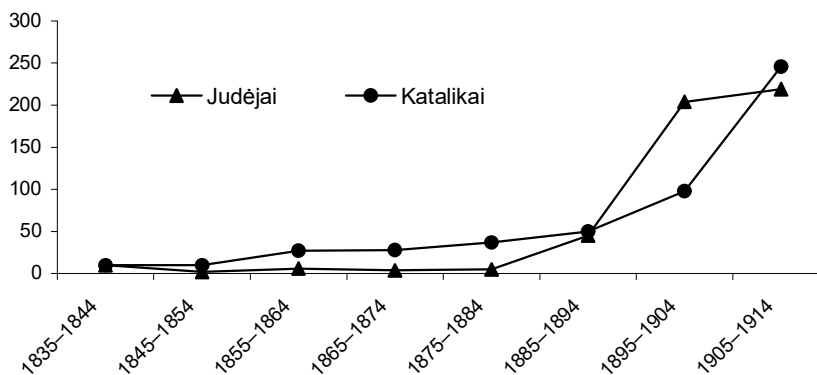
¹ P.Hadot, Conversion, *Encyklopedia universalis*, Paris, c. 5, 1985, p. 455.

² J.Girnius, Konversija, *Lietuvių enciklopedija*, t. 12, Bostonas, p. 408; Konversija, *Religijotyros žodynas*, Vilnius, 1991, p. 196; V.Vaitkevičiūtė, Konversija, *Tarptautinių žodžių žodynas*, t. 1, Vilnius, 1999, p. 665; H.T.Kerr, Conversion, *Colliers's encyklopedia*, vol. 7, 1967, p. 276; Rev. Charles, D.Brand, Conversion, *The Encyclopedia Americana International Edition*, Danbury, vol. 7, 1988, p. 704; P.Hadot, min. str., p. 453–455; Konwersja, *Wielka encyklopedia powszechna*, t. 3, Warszawa, 1997, p. 471.

konversinę asmenų veiklą evangelikų reformatų Bažnyčioje, tuo identifiukuoti konversijos motyvus ir aplinkybes. Išskirtinos dvi kompleksinių šaltinių grupės. Pirmą, tai evangelikų reformatų Bažnyčios vykdomosios valdžios – Vilniaus evangelikų reformatų Kolegijos (toliau – Kolegijos) – susirašinėjimas su įvairiomis valstybinėmis įstaigomis, vietos dvasininkais bei privačiais asmenimis. Kadangi Kolegija buvo įsteigta tik 1827 m., tai Bažnyčios veiklos metu susiformavę šaltiniai daugiau informacijos suteikia tik nuo XIX a. ketvirtojo dešimtmečio. Antra šaltinių grupė – bažnytinės metrikų knygos: krikšto, santuokų, mirties ir Šv. Komunijos. Nagrinėjant konversijų problemą, ypač svarbios krikšto metrikų knygos. Evangelikais reformatais judėjai tapdavo krikšto, o katalikai – konfirmacijos būdu; pastarųjų krikšto metrikai taip pat buvo įrašomi į evangelikų reformatų Bažnyčios krikšto metrikų knygas.

Statistinė konvertito charakteristika. Statistinė konvertito charakteristika, paremta demografiniu (amžius, lytis, gyvenamoji vieta) ir socialiniu (luomas, konversijos rūšis, parapiinis priklausomumas) kriterijumi. Šaltiniai rodo, kad šiuos kriterijus statistiškai galima pateikti tik nuo XIX a. ketvirtojo dešimtmečio.

Atsižvelgiant į katalikų ir judėjų konversijų mastus evangelikų reformatų Bažnyčioje (žr. 1 diagramą), galima išskirti du etapus: pirmas – iki XIX a. pabaigos; tada buvo retos konversijos, tik pavieniai atvejai; antras – nuo XIX a. pabaigos; tada jau itin dažnos konversijos: katalikų ir judėjų susidomėjimas evangelikų reformatų aplinka padažnėjo dešimteriojai.

1 diagrama³. Konversijų mastai

³ Duomenys rinkti iš 1835 m. pirmosios pusės, 1836–1840, 1841 ir 1842 m. pirmosios pusės, 1843–1914 m. Kolegijos žurnalų, MAB RS, f. 40, b. 317, 430, 444, 446, 573, 576–578, 580–

Katalikas ir judėjas, siekiantis tapti evangeliku reformatu, turėjo gauti Vidaus reikalų ministerijos (toliau – VRM) leidimą konversijai. Nuo 1904 m. vidurio katalikai leidimą gaudavo iš gubernatoriaus⁴. Katalikas konversija turėjo rūpintis pats, o judėjų atžvilgiu evangelikų reformatų Bažnyčia galėjo tarpininkauti, kai žydas rūpindavosi gauti leidimą apsikrikštyti. Kad katalikui ar judėjui, norinčiam išsižadėti savo Bažnyčios, VRM ar gubernatorius nebūtų leidę priimti evangelikų reformatų tikėjimo, šaltiniai nemini. Katalikams iš VRM ar gubernatūros teigiamo atsakymo reikėdavo laukti kelis ar keliolika mėnesių, o žydams (nuo XIX a. pabaigos, kai itin padaugėjo jų krikštų) – vos mėnesį.

Katalikų konvertitų gyvenamoji vieta dažnai sutapdavo su Lietuvos evangelikų reformatų Sinodo⁵ (toliau – Sinodo) administruojama teritorija: Gardino, Minsko, Vilniaus, nuo 1843 m. – ir Kauno gubernijos, o apsikrikštijusių žydų – buvo platesnė: europinės Rusijos imperijos gubernijos ir Lenkijos Karalystė.

Iki XIX a. pabaigos tradiciškai katalikai konvertitai buvo kilmingi nepilnamečiai berniukai ar jaunuoliai, į naują tikėjimą įtraukti su kitais nepilnamečiais šeimos nariais. Vėliau religijos keitimui ryšdavosi ir subrendę asmenys. Dominavusias šeimų konversijas pakeitė individualios konversijos. Moterys buvo labiau suinteresuotos keisti tikėjimą. Bajorija tarp katalikų konvertitų ir toliau dominavo (žr. 1 lentelę), nors, žvelgiant į pasikeitusį konversijų gausumą, reikia pasakyti, jog modernėjant visuomenei konversijos mintis gana sparčiai plito ir tarp valstiečių.

Žydų konvertitų yra ryškus bendruomeninis charakteris, jie krikštydavosi šeimomis: tėvai su vaikais, broliai su seserimis. Tad kalbant apie žydų konversijas labiau derėtų ieškoti ne tradicinio konvertito, o tradicinės konvertitų šeimos. Judėjų konvertitų aplinkoje buvo įvairiausio amžiaus žydų. Didelio skirtumo tarp lyčių nebuvo. Skirtingai nuo katalikų konvertitų, kokybiniu aspektu judėjai konvertitai nekito, todėl statistiniai duomenys chronologiškai neskaidomi (žr. 2 lentelę).

584, 607, 609, 611, 614–615, 617–619, 621–639, 641–644, 646–647, 650, 653–655, 657–658, 660, 663–667, 669, 674, 676, 679, 681, 683–686, 688–689, 864, 1092–1112, 1130–1131, Vilniaus parapijos 1865–1890, 1892–1909, 1911–1912 m. krikšto metrikų knygų, *LVA*, f. 606, ap. 1, b. 242, 245–247, 306, 309, 318, 338, 344, *MAB RS*, f. 40, b. 990/1.

⁴ 1904 m. liepos 5 d. VRM raštas Nr. 3950 Kolegijai, *MAB RS*, f. 40, b. 1094, l. 202.

⁵ Lietuvos evangelikų reformatų Bažnyčios leidžiamoji ir teisminė valdžia Lietuvos sinodu vadinosi tik iki 1840 m., vėliau specialiu caro potvarkiu pervadinta Vilniaus sinodu.

1 lentelė⁶. Statistinė konvertito charakteristika

	Konvertitai	Judėjai (1835–1914)	Katalikai (1835–1884)	Katalikai (1885–1914)
Lytis	Vyrai	59,8%	72,1%	50,2%
	Moterys	40,2%	27,9%	49,5%
Luomas	Bajorai	–	65,4%	57,6%
	Miestiečiai	78,9%	10,2%	12,7%
	Valstiečiai	–	16,5%	20,3%
	Nežinoma	21,1%	7,9%	9,5%
Amžius	Iki 16 m.	17,8%	48,4%	6,5%
	16–40 m.	48,1%	8,2%	62,0%
	41–65	10,0%	10,7%	15,2%
	Nuo 66 m.	2,9%	1,6%	1,1%
	Nežinoma	21,2%	31,1%	15,2%
Konversijos rūšis	Šeimos	70,1%	58,2%	13,8%
	Individuali	29,9%	41,8%	86,2%

2 lentelė⁷. Natūralus parapijiečių judėjimas. Vilniaus parapija (1885–1914)

Metai	Vidutiniškai per metus mirsta	Vidutiniškai per metus gimsta	Skirtumas
1885–1894	4,0	5,4	+1,4
1895–1904	5,6	7,3	+1,7
1905–1914	7,3	9,0	+1,7

Caro valdžiai labai rūpėjo žydų krikštas. Dvasininkas, į kurį judėjas kreipdavosi norėdamas apsikrikštyti, turėjo jį supažindinti su krikščioniškomis dogmomis. Dažniausiai pakakdavo iš Senojo ir Naujojo Testamento egzamino gauti patenkinamą įvertinimą, kad Kolegija praneštų VRM, jog judėjas vis dar nori ir jau gali tapti krikščionimi. Judėjų krikštas privalėjo būti viešas sekmadieniais ir švenčių dienomis miestų bažnyčiose; reikėjo iš anksto pranešti, kada bus krikštijami žydai. Sergančius žydus dvasininkai galėjo krikštyti nelaukdami VRM leidimo, reikėjo tik liudytojų, kurie stebėtų

⁶ Žr. 3 nuorodą.

⁷ Į lentelę neįtraukti konvertitų krikšto metrikai. Vilniaus parapijos 1885–1890, 1892–1910 m. mirties metrikų ir 1885–1890, 1892–1909, 1911–1912 m. krikšto metrikų knygos, LVIA, f. 606, ap. 1, b. 246, 306, 309, 311, 313, 318, 338, 344; MAB RS, f. 40, b. 990/1.

krikšto apeigą. Jei žydas pasveikdavo, tada jis turėdavo išmokti naujojo tikėjimo dogmas, priimti Šv. Komunijos sakramentą, o Kolegija apie tai tik pranešdavo VRM.

Iki XIX a. pabaigos, kai Sinodo administruojamoje teritorijoje buvo dar nemaža parapijų⁸, konvertitai tapdavo įvairių evangelikų reformatų parapijų nariais pagal jų gyvenamąją vietą. Nedidelis konvertitų skaičius ir skirtingas jų parapinis priklausomumas neleido konvertitams sudaryti parapijose gausios parapijiečių terpės. Tačiau vėliau dėl išskirtinio Sinodo požiūrio į Vilniaus parapiją padėtis pasikeitė. Vilniuje, kaip buvusioje Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės sostinėje, mieste ir gubernijos centre, Bažnyčiai buvo aktualu išlaikyti savas pozicijas. Čia dirbo Kolegija, o nuo XIX a. vidurio – Sinodas (dažniausiai) rinkosi tik Vilniuje⁹, mieste buvo rengiamasi įsteigti Sinodo auklėtinių konvikta¹⁰, nykstančios ar besikuriančios evangelikų reformatų bendruomenės tapdavo Vilniaus parapijos filijomis¹¹. Buvo siekiama didinti Vilniaus parapijiečių skaičių. Reikia pasakyti, jog Vilniaus parapijos nereikia sieti tik su Vilniaus miestu. Evangelikų reformatų Vilniaus parapija apėmė gerokai didesnę regioną nei Vilnių ar jo apylinkes. XIX a. pabaigoje šios parapijos Vilniaus parapinė bendruomenė išgyveno didelę demografinę krizę. Po Vilniaus vokiečių brolijos sunykimo parapijoje nebeliko stabilios vokiečių bendruomenės. Lenkų bendruomenė jau nuo XIX a. pradžios slinko intensyvios depopuliacijos keliu, dėl to XIX ir XX a. sandūroje parapijoje liko tik kelios lenkų bendruomenės šeimos. Vilniaus mieste pradedančių kurtis į bendruomenę lietuvių valstiečių taip pat buvo vos keliolika. Dar blogesnė padėtis buvo kitose Vilniaus parapijos bendruomenėse¹². Prasidėjusios intensyvios konversijos į evangelikų reformatų Baž-

⁸ 1834 m. buvo 16 parapijų, 1885 m. – 12. 1834 m. parapijų revizijos, *MAB RS*, f. 40, b. 184, l. 13–44; *Алфавитные списки церквей Римско-католического, Евангелическо-лютеранского и Евангелическо-реформатского исповеданий в империи*, СПб, 1885, p. 246–249.

⁹ A. Prašmantaitė, Lietuvos evangelikų reformatų Bažnyčios valdymas (1795–1918), *Lituanistica*, 1996, Nr. 1, p. 44–45.

¹⁰ 1912 m. Sinodo auklėtinių konvikto projektas Vilniaus mieste, *MAB RS*, f. 40, b. 864, lapai nenumeruoti.

¹¹ XX a. pirmajame dešimtmetyje Vilniaus parapija apėmė Vilniaus, Kėdainių, Deltuvos, Kaidanavos, Ostašyno bei Volynės gubernijoje apsigyvenusių Boratino, Kupičevo ir Michailovkos čekų kolonistų bendruomenes.

¹² Iš visų Vilniaus parapijos filijų atskirai reikia paminėti Volynės gubernijoje buvusias Boratino, Kupičevo ir Michailovkos bendruomenes. Šios bendruomenės susiformavo dėl XIX a. septintajame dešimtmetyje vykusios čekų imigracijos į Volynę iš Lenkijos Karalystės ir Austrijos–Vengrijos imperijos. Bendruomenės su Vilniaus parapija, kaip ir su Sinodu, siejo tik retkarčiais jas aplankantis Vilniaus kunigas Mykolas Jastržembskis. Nors *de jure* jos priklausė Sinodui, tačiau *de facto* padėtis buvo kitokia. Dėl šios aplinkybės Volynės gubernijoje gyvenantys čekai šiame darbe į toliau pateiktas suvestines neįtraukti ir neminimi.

nyčią sutapo su Sinodo interesu gausinti Vilniaus parapijos narių skaičių. Tokiomis aplinkybėmis jau nuo XIX a. pabaigos konvertitai, nepriklausomai nuo jų gyvenamosios vietos, dažniausiai tapdavo Vilniaus parapijos parapijiečiais. 1888 m. Vilniaus parapijoje buvo ne mažiau kaip 228 nariai¹³, 1905 m. – jau 479, 1914 m. – 666¹⁴. Tačiau parapijiečių gretos gausėjo ne natūraliu būdu: parapijoje gimstamumo pranašumas, palyginti su parapijiečių mirtingumu, buvo minimalus (žr. 2 lentelę), o stichiško ir gausaus bendratiškių atvykimo iš kitų parapijų nebuvo. Tad XX a. pradžioje Vilniaus parapijos narių gretose dominavo konvertitai.

Religijos keitimo motyvai. *Politinės aplinkybės.* Rusijos imperijos nepakantumo kitatikių Bažnyčioms politika nebuvo vienoda visoms konfesinėms bendruomenėms. Speciali politinė ar moralinė prievarta musulmonams nebuvo taikoma¹⁵. Galima teigti, jog panaši politika lietuviams ir evangelikus reformatams. Rusijos imperijos įstatymuose evangelikų reformatų klausimas, išskyrus Bažnyčios valdymą, dažniausiai būdavo apeinamas. Juose nėra specialių politinių ir moralinių apribojimų šiai konfesinei bendruomenei, kaip būta katalikų ar judėjų atžvilgiu. Evangelikai reformatai naudojosi evangelikams liuteronams skirtais įstatymais. Tačiau kai pastarųjų atžvilgiu caro politika Sinodui netiko, Bažnyčia akcentuodavo savo atskirumą ir nepavaldumą evangelikams liuteronams¹⁶. Tikėtina, jog specifinę evangelikų

¹³ 1888 m. evangelikų reformatų buvo: Vilniaus – 146, Kėdainių – 30, Deltuvos – nežinoma, Kaidanavos – 37, Ostašyno – 15 parapijinė bendruomenėse. 1888 m. lapkričio 1d. Vilniaus kunigo J. Glovackio raštas Kolegijai, MAB RS, f. 40, b. 1093, l. 430.

¹⁴ 1905 m. evangelikų reformatų buvo: Vilniaus – 365, Kėdainių – 55, Deltuvos – 7, Kaidanavos – 44, Ostašyno – 8 parapijinė bendruomenėse, o 1914 m.: Vilniaus – 518, Kėdainių – 71, Deltuvos – 17, Kaidanavos – 30, Ostašyno – 30, 1905 ir 1914 m. Kolegijos sudarytos bažnyčių, dvasininkų ir tikinčiųjų suvestinės, ten pat, b. 882, l. 1–3, 21–22.

¹⁵ T. Ba ir a šauskaitė, *Lietuvos totoriai XIX amžiuje*, Vilnius, 1996, p. 171.

¹⁶ Kaip vieną iš pavyzdžių galima paminėti Sinodo poziciją dėl dėstomos kalbos per tikybos pamokas liaudies mokyklose. 1869 m. valdžia nutarė, jog Kauno gubernijoje protestantams pirmaisiais mokslo metais liaudies mokyklose tikyba bus dėstoma vietos kalba, antraisiais – vietos kalba lygiagrečiai su rusų kalba, o trečiaisiais – tik rusų kalba. Tačiau su tokiu sprendimu Kolegija nesutiko ir kreipėsi į VRM. Negavus jokio atsakymo, evangelikų reformatų vaikams tikyba visus trejus metus buvo dėstoma vietos kalba (lietuvių ir latvių) iki XIX a. devintojo dešimtmečio pradžios. 1886 m. Vilniaus švietimo apygardos globėjas, pasinaudodamas faktu, jog evangelikams liuteronams visoje Vilniaus švietimo apygardoje liaudies švietimo ministras tikybą liepė dėstyti rusų kalba, pasiūlė Kolegijai tikybą evangelikų reformatų vaikams dėstyti taip pat rusų kalba. Tačiau Kolegija atsakė, jog potvarkis skiriamas evangelikams liuteronams, o jie esą evangelikai reformatai, dėl to neturį teisės vykdyti šio liaudies švietimo ministro potvarkio. 1886 m. lapkričio 17 d. Vilniaus švietimo apygardos globėjo raštas Nr. 493 Kolegijai, MAB RS, f. 40, b. 583, l. 41; 1887 m. Kolegijos raštas Kauno gubernijos liaudies mokyklų direkcijai, ten pat, l. 42.

reformatų padėtį lėmė ir XIX a. vyravę etniniai konfesiniai stereotipai: stačiatikiai – rusai, katalikai – lenkai ir lietuviai, protestantai – vokiečiai. Pastariesiems caro valdžia buvo gana palanki¹⁷. Tyrimų stoka neleidžia konceptualiai įvardyti evangelikų reformatų Bažnyčios vietos Rusijos imperijoje, tačiau literatūroje galima aptikti duomenų apie saikingesnę valdžios spaudą evangelikų reformatų atžvilgiu¹⁸, neįtemptus ir gana taikius Sinodo santykius su Rusijos vyriausybe¹⁹. Minėtos aplinkybės suponuoja išvadą, jog evangelikams reformatams teko subtili „periferinė“ caro valdžios politinė ir moralinė spauda.

Romanovų dinastijos politika, silpninant Katalikų Bažnyčią, kaip politinio ir socialinio gyvenimo jėgą, ir Lietuvos bajorijos įtaką valstybės gyvenime, atsirėmė į kataliką – politiškai nepatikimą. Įvairių katalikų teisių apribojimų per visą XIX a. nestigo, o „lenkų pradų sunaikinimo“ ir „rusų pradų atkūrimo“ programa nurodė aiškia katalikų diskriminavimo politiką. Nekilnojamojo turto disponavimo apribojimai, dešimties procentų mokestis ar draudimai užimti pareigybes apsunkindavo kataliko gyvenimą Rusijos imperijoje. Politiniai neramumai nedarė įtakos konversijų pagausėjimui iš katalikų pusės, tačiau jų konversijos dėl politinės atmosferos suformavo evangelikų reformatų Bažnyčios specifinę konvertitų kategoriją: civiliniu būdu teisėti, bet religine apeiga neišforminti konvertitai. 1882 m., VRM leidus, Jonas Mičinskis katalikybę turėjo iškeisti į evangelikų reformatų tikėjimą. Po dvejų metų pasirodęs Kelmės kunigui Konstantinui Tumui pareiškė, jog dabar jis negali tapti evangelikų reformatų bendruomenės nariu, nes dar norėtų susipažinti su šios Bažnyčios mokslu. Pasiėmęs iš dvasininko knygų, Jonas Mičinskis daugiau nepasirodė²⁰. Apeinant katalikų teisinius apriboji-

¹⁷ P. Jakubėnas, *Naujųjų amžių Bažnyčios istorija*, Kaunas, 1936, p. 225; E., Aleksandravičius, A. Kulakauskas, *Carų valdžioje: Lietuva XIX amžiuje*, Vilnius, 1996, p. 207–208.

¹⁸ P. Jakubėnas, min. veik., p. 226; W. Gizbert-Studnicki, *Kościół Ewangelicko-Reformowany w Wilnie. Historia–Organizacja–Świątynia*, Wilno, 1935, p. 10; M. Kosman, *Litewska Jednota ewangelicko-reformowana od połowy XVII w. do 1939 roku*, Opole, 1986, p. 63; K. Bielinis, *Dienojant. Spaudos draudimo laikų atsiminimai*, Vilnius, 1992, p. 46. Prieškarinėje periodikoje galima aptikti pasakymų, jog „ne lenkų kilmės žmonėmis“ rusų administracija vadino Lietuvos evangelikus reformatus ar evangelikus liuteronus. – Ne visiems leidžiama lietuviams būti, *Viltis*, 1908, Nr. 133, p. 1.

¹⁹ A. Baublys, *Lietuvos evangelikų reformatų Bažnyčios sinodas: organizacija, bažnytinė savivalda ir konfesinės inteligentijos formavimas 1795–1880 metais*. Humanitarinių mokslų istorijos daktaro disertacija, mašinraštis, Vilnius, 2000, p. 103–123; A. Prasmantaitė, min. str., p. 47–48; N. Davies, *Dievo žaistas. Lenkijos istorija. Nuo 1795 iki mūsų dienų*, t. 2, Vilnius, 2002, p. 111.

²⁰ 1889 m. vasario 14 d. Kelmės kunigui K. Tumo raštas Nr. 28 Kolegijai, *MAB RS*, f. 40, b. 1098, l. 99–100.

mus, buvo reikalingas dokumentas, rodantis pasitraukimą iš katalikybės, o ne evangelikų reformatų dvasininko liudijimas, jog asmuo yra šios Bažnyčios praktikuojantis narys. 1872 m. Kopysiaus kunigas Stanislovas Jastržembskis turėjo konfirmuoti bajorą Petrą Kostržicą ir jo vaikus, tačiau ši šeima nebuvo tinkamai pasirengusi egzaminui, todėl dvasininkas jiems pasiūlė atvykti kitą dieną. Išgirdęs tokį pasiūlymą, ašarodamas Petras Kostržicas pradėjo aimanuoti, kad jam dabar būtinas liudijimas, įrodantis, jog jis yra evangelikų reformatų bendruomenės narys, kitaip negaus tarnybos ir jo vaikai neteks duonos kąsnio. Pagailėjęs šeimos, kunigas išdavė reikiamą liudijimą ir laukė jų sutartą egzamino dieną, bet Kostržicai nepasirodė²¹. Teisiniu požiūriu šie asmenys nepriklausė jokiai Bažnyčiai: nei katalikų, nei evangelikų reformatų. Tikėtina, jog tokie konvertitų metodai buvo dažni. 1887 m. Sinodas nusprendė, kad asmenys, kurie gavo VRM leidimą prisijungti prie evangelikų reformatų Bažnyčios, bet be pateisinamos priežasties sutartu laiku nepasirodė dvasininkui, bus oficialiai pripažinti nepriklausantys bendruomenei ir apie tai Kolegija informuos atitinkamas institucijas²².

Susiklosčiusi politinė konjunktūra konversijas skatino ne tik tarp katalikų, bet ir tarp judėjų. Nors žydų krikšto idėja suaktyvėdavo valdant Nikolajui I ir Aleksandru III, tačiau tik po pastarojo įžengimo į sostą Sinodui žydų krikštas tapo įprastu reiškiniu. XIX a. devintajame dešimtmetyje atgiję antisemitiniai pogromai, įvestos naujos „laikinos taisyklės“, dar labiau apribojusios judėjų teises ir galimybes²³, užvertė Kolegiją žydų prašymais krikštytis. Nuo XIX a. pabaigos dažnos judėjų konversijos palietė ne tik Sinodą, jos jau buvo visos Rusijos imperijos evangelikų dvasininkijos „galvos skausmas“²⁴. Judėjams konvertitams buvo būdinga, gavus VRM leidimą krikštytis, siekti ir evangelikų reformatų dvasininko suteikto Krikšto sakramento. Dažniausiai tai buvo vienintelė žinia, jog tarp evangelikų reformatų būta žydų. Žydai vengdavo viešinti savo krikštą ir buvo suinteresuoti krikštytis nevietinėse krikščionių bažnyčiose. Vengdami didelės publikos, sutuoktiniai Mandelšteimai asmeniškai susitarė su kunigu Juozapu Drue ir apsikrikštijo jo prižiūrime Kopysiaus bažnyčioje²⁵. Deja, dėl šio įvykio teko su-

²¹ 1877 m. rugpjūčio 3 d. Kopysiaus kunigo S. Jastržembskio raštas Nr. 43 Kolegijai, ten pat, b. 679, l. 291–294.

²² 1887 m. memorialai, ten pat, b. 881, l. 70.

²³ В.Е.Кельнер, Евреи, которые жили в России, *Евреи в России. XIX век*, Москва, 2000, p. 19–21.

²⁴ P. Jakubėnas, Kunigų konferencija Maskvoje, *Pasiuntinys*, 1912, Nr. 1, p. 28.

²⁵ 1855 m. Solomon, Floros ir Viktoro Mandelšteimų krikšto metrikai, *LVI A*, f. 606, ap. 1, b. 214, l. 8–9.

krusti ir Kuršo evangelikų liuteronų konsistorijai, ir Kolegijai, o kunigui Juozapui Drue aiškintis VRM²⁶. Taip kurį laiką Mandelšteinams teko gyventi krikščioniškai, tai yra vėliau gimusius vaikus taip pat pakrikštyti²⁷. Tradiciškai apsikrikštiję žydai vėliau gimusių savo palikuonių nekrikštydavo.

Šeimos galvos pozicija. Aptariamojo laikotarpio specifinį religijos keitimą galima sieti su šeimos galvos pozicija. Šio tipo konversijoms būdingas jaunas konvertitų amžius ir, suprantama, vaikai į naująjį tikėjimą buvo įtraukiami ne savo apsisprendimu. Nepilnamečių religijos keitimas kartu su suaugusiaisiais dažniausiai buvo sąlygotas tėvų konversijų. Tai buvo ypač būdinga nepilnamečiams žydams. Skirtingai nuo judėjų, katalikų jaunimas religiją keisdavo ne tik kartu su tėvais.

Vienas iš motyvų, skatinęs tėvus paversti savo atžalas evangelikais reformatais, buvo materialinis išskaičiavimas. Sinodo teikiamos stipendijos gimnazistams padėdavo tėvams užtikrinti savo palikuonims išsilavinimą. Trims bajoro Motiejaus Bidermano sūnams dar paauglystėje teko patirti konversiją²⁸. Netrukus po VRM leidimo keisti religiją, vaikinių tėvas susirūpino sūnų įtaisymu į Slucko gimnaziją²⁹, kur tais pačiais metais atsirado vietos vienam iš jaunųjų konvertitų³⁰. Vis dėlto tėvų interesas vaikus prijungti prie evangelikų reformatų Bažnyčios dažnai nebuvo siejamas su siekiamu išsimokslinimu. Kadangi nebuvo vedybinės sutarties normos, tad tradiciškai po kurio nors iš sutuoktinių mirties likęs našlys/našlė pasistengdavo vaikus kitatikius prijungti prie savos Bažnyčios. Po vyro kataliko mirties bajorė evangelikė reformatė Ana Kolontai sūnų augino evangelikų reformatų dvasia³¹.

Tėvų interesas keisti savo vaikų religinę orientaciją sulaukdavo įvairaus jų atsako. Jaunieji konvertitai dažnai būdavo aktyvūs evangelikų reformatų Bažnyčios gyvenime. Bajoro Antano Ostaševičiaus iniciatyva jo mažamečiai vaikai (Aleksandras, Alfonsas ir Vladislovas) katalikybę pakeitė į evangelikų reformatų tikėjimą³². Jaunėlis Vladislovas 1876 m. tapo evangelikų refor-

²⁶ 1855 m. birželio 30 d. VRM raštas Nr. 1579 Kolegijai, *MAB RS*, f. 40, b. 650, l. 253–254.

²⁷ 1856 m. Marijos Aurelijos Mandelštein krikšto metrikai, *LVIA*, f. 606, ap. 1, b. 214, l. 10; 1858 m. Konstancijos Reginos Mandelštein krikšto metrikai, ten pat, l. 13.

²⁸ 1856 m. balandžio 25 d. VRM raštas Nr. 1078 Kolegijai, *MAB RS*, f. 40, b. 580, l. 211

²⁹ 1856 m. rugpjūčio 29 d. bajoro Motiejaus Bidermano kreipimasis į Kolegiją, ten pat, p. 403.

³⁰ 1856 m. kanonai, ten pat, b. 77, l. 470.

³¹ 1819 m. kovo 20 d. Kitatikių reikalų departamento raštas Nr. 535 Lietuvos evangelikų reformatų sinodui, vicesuperintendentui M. Vanovskiui, ten pat, b. 668, l. 99–100.

³² 1833 m. balandžio 28 d. VRM raštas Nr. 764 Kolegijai, ten pat, b. 671, l. 63.

matų Bažnyčios kuratoriumi³³, o nuo 1879 m. dvi kadencijas buvo Kolegijos narys³⁴. Tačiau būdavo ir kitaip. Antai 1874 m. kunigas Vladislovas Čerackis turėjo pamokyti mažametį kataliką Vladislovą Malinovskį evangelikų reformatų tikėjimo pagrindų³⁵, bet kai jaunas konvertitas užaugo, ankstesnė Bažnyčia jam pasirodė patrauklesnė³⁶. Koks buvo konvertito prisirišimas prie evangelikų reformatų, geriausiai rodo dvasininko Konstantino Tumo žodžiai: „<...> per mano šešiolika darbo metų Kelmėje man Vladislovas Malinovskis nebuvo pasirodęs“³⁷.

Pageidaujamos vedybos, siekiamos skyrybos. Pageidaujamos vedybos buvo gana svarus argumentas, išsižadant prigimtosios religijos. Toks motyvas buvo svarbus per visą aptariamąjį laikotarpį. Religijos keitimas dėl santuokos buvo sąlygotas dviejų priežasčių. Pirmą – dėl partnerio kito tikėjimo išpažinimo (dažniausiai katalikams siekiant sukurti šeimą su evangelikais reformatais). Katalikui Josvainių bažnyčios kunigas atsisakė išduoti pažymą, kad kliūčių santuokai nėra, aiškindamas, kad jis turįs įkalbėti savo sužadėtinę išsižadėti evangelikų reformatų tikėjimo ir priimti katalikybę³⁸. XIX a. katalikų kunigai nebuvo tolerantiški tuokdami konfesiškai mišrias poras, tačiau tokia dvasininkijos politika neretai atsigręždavo prieš ją pačią. Atsisakius kunigui skelbti užsاکus, katalikas Francas Vakarį nutarė išsižadėti katalikybės ir priimti savo sužadėtinės tikėjimą³⁹. Po pusmečio VRM Franco Vakarį norą patenkino⁴⁰.

Antra priežastis, keičiant religiją dėl santuokos, buvo Bažnyčių skyrybų politika. Dvasinių teismų skyrybų praktika galėjo drausti kitas vedybas ar kurį laiką neleisti asmeniui sukurti naujos šeimos. Tokia nuostata buvo ir evangelikų reformatų Bažnyčios, tačiau asmeniui pakeitus religiją, padėtis pasikeisdavo. Dvasiniam teismui išskyrus bajorus Grečiakus, moteris neteko galimybės vėl ištekėti, o jai pasitraukus iš katalikybės, Kolegija leido dar

³³ 1876 m. kanonai, ten pat, b. 6, l. 34.

³⁴ 1879 m. kanonai, ten pat, l. 45; 1882 m. kanonai, ten pat, l. 55.

³⁵ 1893 m. kovo 5 d. Kelmės kunigo K.Tumo raštas Nr. 35 Kolegijai, ten pat, b. 1112, l. 123–124.

³⁶ 1893 m. sausio 20 d. Telšių Romos dvasinės konsistorijos raštas Nr. 287 Kolegijai, ten pat, l. 38.

³⁷ 1893 m. kovo 5 d. Kelmės kunigo K.Tumo raštas Nr. 35 Kolegijai, ten pat, l. 123.

³⁸ 1850 m. gruodžio 20 d. Kėdainių kunigo K.Nerlichio raštas Nr. 60 Kolegijai, ten pat, b. 444/1, l. 7.

³⁹ 1851 m. sausio 1 d. Kelmės kunigo M.Rečinskio raštas Nr. 4 Kolegijai, ten pat, l. 15.

⁴⁰ 1851 m. gegužės 19 d. Kolegijos raštas Nr. 298 Kelmės kunigui M.Rečinskiui, ten pat, l. 229.

kartą sukurti šeimą⁴¹. Tokie individualūs prašymai ir atitinkami Kolegijos atsakymai XX a. pradžioje nebuvo reti. Vis dėlto gausų katalikų XIX a. pabaigos ir ypač XX a. pradžios konversijų srautą linkstama sieti su evangelikų reformatų Bažnyčios teikiamomis skyrybomis.

Asmenine iniciatyva ir valia paremtos skyrybos judėjų bendruomenėje apsaugojo Sinodą nuo žydų konvertitų skyrybų bylų antplūdžio. Katalikų Bažnyčios Moterystės sakramentas buvo nemaža, dažnai neįveikiama kliūtis, siekiant išsivaduoti iš esamos santuokos saitų, tuo tarpu evangelikų reformatų Bažnyčios kanoninė teisė išskirti sutuoktinius buvo palankesnė⁴². 1835–1890 m. prašymai skirtis buvo reti, o nuo 1891 iki 1900 m. per metus skyrybų pageidavo iki dviejų sutuoktinių porų. XX a. pradžioje prašymai skirtis Kolegijos kanceliarijai buvo įprastas reiškinys. Per 1901–1914 metus Kolegija gavo 119 skyrybų prašymų⁴³. 1900 m. vasario mėn., gavusi VRM leidimą priimti evangelikų reformatų tikėjimą, Eugenija Beloblocka⁴⁴ jau vasarą kaip evangelikė reformatė atsakovė buvo vienoje iš Sinodo nagrinėjamų skyrybų bylų⁴⁵. Reikia pritarti D.Marcinkevičienės nuomonei, jog dėl siekiamų skyrybų katalikams buvo būdingas religijos keitimas⁴⁶.

Asmeniui, tvarkančiam savo šeimos reikalus, teisėtos skyrybos dažniausiai buvo siejamos su galimybe legaliai sukurti kitą šeimą, o šeimos sukūrimas Bažnyčiai reiškia ateinančios parapijiečių kartos užtikrinimą. Siekiant geriau nustatyti katalikų konvertitų šeimos kūrimo tendenciją, pasirinktas vienas iš religijos keitimo motyvų – siekiamos skyrybos ir po to buvusios vedybos. Pagal išsiskyrusių asmenų santuokų tendencijas Vilniaus parapijoje galima matyti, su kuo buvę katalikai kūrė naujas šeimas⁴⁷.

⁴¹ 1910 m. J.Bargevič kreipimasis į Kolegiją, ten pat, b. 1110, l. 79; 1910 m. rugsėjo 7 d. Kolegijos sprendimas, ten pat.

⁴² *Prawo małżeńskie i rozwodowe stosowane w kościołach synodu Wileńskiego ewangelicko-reformowanego*, Wilno, 1925, p. 7–11.

⁴³ Duomenys rinkti iš 1835 m. pirmosios pusės, 1836–1840, 1841 ir 1842 m. pirmosios pusės, 1843–1914 m. Kolegijos žurnalų, *MAB RS*, f. 40, b. 317, 430, 444, 446, 573, 576–578, 580–584, 607, 609, 611, 614–615, 617–619, 621–639, 641–644, 646–647, 650, 653–655, 657–658, 660, 663–667, 669, 674, 676, 679, 681, 683–686, 688–689, 864, 1092–1112, 1130–1131.

⁴⁴ 1900 m. vasario 25 d. VRM raštas Nr. 936 Kolegijai, ten pat, b. 1101, l. 82.

⁴⁵ 1900 m. liepos 28 d. Kolegijos raštas Nr. 320 Liudvikui Beloblockiui, ten pat, l. 263–264.

⁴⁶ D.Marcinkevičienė, *Vedusiųjų visuomenė: santuoka ir skyrybos Lietuvoje XIX amžiuje–XX amžiaus pradžioje*, Vilnius, 1999, p. 158.

⁴⁷ Evangelikų reformatų ir evangelikų reformatų su katalikais santuokų parapijoje buvo daugiausia. Per 1885–1890, 1892–1913 m. susituokė 321 pora (evangelikų reformatų ir evangelikų reformatų su katalikais – 272 santuokos). Vilniaus parapijos 1885–1890, 1892–1913 m. santuokų metrikų knygos, *LVIA*, f. 606, ap. 1, b. 246, 307, 319, 310, 312; *MAB RS*, f. 40, b. 990/1.

3 lentelė⁴⁸. **Sutuoktinių šeimos padėtis. Vilniaus parapija (1885–1914)**

Metai	Iš viso	Evangelikas reformatas/evangelikė reformatė				Evangelikas reformatas/katalikė				Katalikas/evangelikė reformatė			
		I	II	III	IV	I	II	III	IV	I	II	III	IV
1885–1894	17	6	-	-	-	4	-	-	-	4	-	3	-
1895–1904	49	13	-	2	1	12	7	2	1	6	-	5	-
1905–1914	206	18	12	9	2	10	46	5	4	11	5	82	2

I – poros, nepatyrusios skyrybų; apima našlius ir pirmą kartą šeimą kuriančius asmenis; II – išsiskyręs vyras, III – išsiskyrusi moteris; IV – abu sutuoktiniai išsiskyrę.

Surinkti duomenys rodo (žr. 3 lentelę), kad tarp XX a. pradžios santuokų dominuoja išsiskyrę evangelikai reformatai. Iki XIX a. pabaigos tradiciškai santuokos jungė našlius arba asmenis, pirmą kartą kuriančius šeimą. Panaši situacija buvo ne tik Vilniaus, bet ir kitose parapijose. Tačiau XX a. pradžioje Vilniaus parapijoje tokio didelio išsiskyrusių asmenų santuokų skaičiaus nebuvo kitose Sinodo parapijose, todėl tai linkstama vertinti kaip konvertitų santuokų padarinį: 1892 m. pabaigoje Eva Vitvinska gavo leidimą katalikybę iškeisti į evangelikų reformatų tikėjimą⁴⁹, o po dviejų mėnesių ji tapo evangelikų reformatų bendruomenės nare⁵⁰. Kitais metais – jau išsiskyrusi – ši moteris ištekėjo vėl už kataliko⁵¹. Reikia pasakyti, kad šių išpopuliarėjusių skyrybų nederėtų sieti su Vilniaus miesto gyvenimo ritmu. Dažnas konvertitas buvo ne tik kito regiono, bet ir kitos gubernijos gyventojas, tad jis mažai ką bendra turėdavo su Vilniaus gyventojų gyvenimo būdu.

Po gautų skyrybų buvę katalikai antrąsias puses rinkosi katalikus, ir tai nebuvo optimistiškai nuteikiantis reiškinys: nuo XIX a. pabaigos Vilniaus parapijoje vaikų buvo pakrikštyta du kartus mažiau nei palaiminta santuokų⁵², tai yra vienos poros biologinis reproduktyvumas neužtikrino stabilaus parapijiečių skaičiaus (žr. 4 lentelę).

⁴⁸ Nėra 1891 ir 1914 m. duomenų. Vilniaus parapijos 1885–1890, 1892–1913 m. santuokų metrikų knygos, *LVIA*, f. 606, ap. 1, b. 246, 307, 319, 310, 312; *MAB RS*, f. 40, b. 990/1.

⁴⁹ 1892 m. gruodžio 31 d. VRM raštas Nr. 6720 Kolegijai, ten pat, b. 1112, l. 7.

⁵⁰ 1893 m. Evos Gruževskos-Vitvinskos įtraukimo į evangelikų reformatų Bažnyčią metrikai, *LVIA*, f. 606, ap. 1, b. 306, l. 52.

⁵¹ 1894 m. Aleksandro Bavkievičiaus ir Evos Vitvinskos santuokos metrikai, ten pat, b. 307, l. 25.

⁵² Per 1885–1890, 1892–1904 m. buvo pakrikštyta 122 kūdikiai, o santuokų per tą patį laikotarpį palaiminta 78 (evangelikų reformatų ir evangelikų reformatų/katalikų 96 kūdikiai ir

4 lentelė⁵³. **Biologinis reproduktyvumas. Vilniaus parapija (1885–1914)**

Metai	Vidutiniškai per metus sutuokta porų	Vidutiniškai per metus gimsta vaikų	Vienai su-tuoktinių porai tenka gimusių vaikų	Vidutiniškai per metus miršta nesulaukę pilname-tystės	Sulaukia pilname-tystės	Vienos poros išliekamas biologinis reproduktyvumas
1885–1894	2,3	5,4	2,3	0,9	4,5	2,0
1895–1904	5,7	7,3	1,3	1,4	5,9	1,0
1905–1914	27,0	9,0	0,3	0,7	8,3	0,3

Įsitikinimo motyvas. Bažnyčios keitimas, pasikeitus religinėms nuostatoms, dėl savo subtilumo ir psichologinio aspekto sunkiai identifikuojamas. Dar sudėtingiau atskleisti, dėl kurių dogminių tiesų konvertitai susidomėdavo evangelikų reformatų Bažnyčios mokslu. Tačiau galima nustatyti, kurioje konvertito veikloje pravartu ieškoti konversijos dėl įsitikinimo.

Dvasininkas, skelbiantis savo Bažnyčios mokslą ir prižiūrintis parapijiečių religinį gyvenimą, turėjo ne tik gerai išmanyti konfesines dogmas, bet ir tvirtai jomis tikėti. Todėl konversijų dėl įsitikinimo reikėtų ieškoti tarp dvasininkijos. Tarp Sinodui pavaldžių kunigų aptikti du buvę katalikai. Krokuvos vaivadijoje gimęs Leonardas Orlovskis 1819 m. tapo katalikų dvasininku, o 1833 m. išvyko skleisti Dievo žodžio į evangelikų reformatų Kėdainių parapiją⁵⁴. Iš katalikiškos aplinkos buvo kilęs Kopysiaus dvasininkas Stanislavas Jastržembskis. Varšuvos dvasinės akademijos auklėtinis⁵⁵ 1856 m. pasitraukė iš katalikybės⁵⁶, o 1861 m. Sinodas nutarė konvertitą ordinuoti

66 poros). Per 1905–1909, 1911–1912 m. buvo pakrikštyti 63 kūdikiai, nors per 1905–1913 m. susituokė 243 poros (evangelikų reformatų ir evangelikų reformatų/katalikų 52 kūdikiai ir 206 santuokos). Vilniaus parapijos 1885–1890, 1892–1913 m. santuokų metrikų knygos, *LVIA*, f. 606, ap. 1, b. 246, 307, 319, 310, 312; *MAB RS*, f. 40, B. 990/1; Vilniaus parapijos 1885–1890, 1892–1909, 1911–1912 m. krikšto metrikų knygos, *LVIA*, f. 606, ap. 1, b. 246, 338, 306, 318, 309, 344; *MAB RS*, f. 40, b. 990/1.

⁵³ Vilniaus parapijos 1885–1890, 1892–1913 m. santuokų metrikų knygos, *LVIA*, f. 606, ap. 1, b. 264, 307, 319, 310, 312; *MAB RS*, f. 40, b. 990/1; Vilniaus parapijos 1885–1890, 1892–1909, 1911–1912 m. krikšto metrikų knygos, *LVIA*, f. 606, ap. 1, b. 246, 306, 318, 338, 309, 344; *MAB RS*, f. 40, b. 990/1; Vilniaus parapijos 1885–1890, 1892–1910 m. mirties, krikšto metrikų knygos, *LVIA*, f. 606, ap. 1, b. 246, 338, 313, 311; *MAB RS*, f. 40, b. 990/1.

⁵⁴ 1834 m. kunigo Leonardo Orlovskio formuliariniai sąrašai, *MAB RS*, f. 40, b. 104, l. 87–88.

⁵⁵ 1886 m. kunigo Stanislavo Jastržembskio formuliariniai sąrašai, ten pat, l. 211–212.

⁵⁶ 1856 m. kovo 31 d. VRM raštas Nr. 877 Kolegijai, ten pat, b. 580, l. 193.

į evangelikų reformatų kunigus⁵⁷. Šie du atvejai dar nerodo galimo konvertitų masto dvasininkijos gretose. Rusijos imperijos sienų uždaramo ir priešiskumo kitatikių Bažnyčioms politika buvo nemaža kliūtis užsienyje mokslus baigusiems konvertitams pasiekti Sinodo administruojamas parapijas. 1834 m. Kolegija nerado priežasčių, dėl kurių negalėtų Sinodo dvasininkų gretų papildyti buvęs Liublino katedros kanauninkas Juozapas Kurovskis⁵⁸. Sinodas naujam kunigui paskyrė Kopysiaus parapiją⁵⁹, tačiau VRM neleido konvertitui atvykti iš Karaliaučiaus į Vilnių⁶⁰. Susiklosčius palankesnei evangelikų reformatų Bažnyčios atžvilgiu Rusijos imperijos politikai, Sinodo dvasininkų konvertitų galėjo būti daugiau.

Evangelikų reformatų Bažnyčios kuratoriais tapdavo aukštos moralės asmenys, kurių pareiga buvo reikštis Bažnyčios dvasinėje ir ūkinėje veikloje. Tarp evangelikų reformatų Bažnyčios kuratorių būta ir konvertitų. 1865 m. bajoras Jonas Hilferdingas, pasitraukęs iš katalikų bendruomenės, priėmė evangelikų reformatų Bažnyčios mokslą⁶¹, o po dvejų metų Sinodo buvo išrinktas šios Bažnyčios kuratoriumi⁶². Tokie faktai rodytų konversijas dėl konfesinių nuostatų, tačiau tai buvo reta. Kita vertus, prisirišimas prie naujosios Bažnyčios galėjo atsirasti vėliau. Po nesėkmingų pastangų Telsių Romos katalikų dvasinėje konsistorijoje gauti ištuoką⁶³ bajoras Teofilis Korvinas-Kuliešius priėmė evangelikų reformatų Bažnyčios mokslą⁶⁴ ir, nepraėjus nė metams, Sinodas porą išskyrė⁶⁵. Konvertitui, pasinaudojus evangelikų reformatų Bažnyčios skyrybų politika, atsirado noras įsitraukti į jos vidaus gyvenimą. 1911 m. jis buvo vienas iš pasauliečių, susirinkusių į Sinodą spręsti evangelikų reformatų Bažnyčios reikalų⁶⁶.

Konfesiškai mišrioje šeimoje kitatikių artimumas evangelikų reformatų Bažnyčiai buvo neišvengiamas, tačiau nepavyko aptikti duomenų, kad tai

⁵⁷ Žr. 56 nuorodą.

⁵⁸ 1834 m. spalio 12 d. Kolegijos raštas Nr. 767 VRM, ten pat, b. 661, l. 645–646.

⁵⁹ 1834 m. kanonai, ten pat, b. 77, l. 186.

⁶⁰ 1835 m. kovo 30 d. VRM raštas Nr. 829 Kolegijai, ten pat, b. 578, l. 335.

⁶¹ 1865 m. spalio 14 d. bajoro Jono Hilferdingo prašymas, ten pat, b. 686, l. 323.

⁶² 1867 m. kanonai, ten pat, b. 77, lapai nenumeruoti.

⁶³ D. Marcinkevičienė, min. veik., p. 159.

⁶⁴ 1907 m. Teofilio Kuliešiaus įtraukimo į evangelikų reformatų Bažnyčią metrikai, LVIA, f. 606, ap. 1, b. 309, l. 67.

⁶⁵ 1908 m. Kolegijos atsakymas T. Kuliešiui, MAB RS, f. 40, b. 1109, l. 25; 1908 m. lapkričio 26 d. skyrybų komisijos sprendimas dėl Teofilio Jurgio Korvino-Kuliešiaus ir Elenos Liudvikos Balčevič skyrybų bylos, ten pat, b. 1104, l. 7–8.

⁶⁶ *Spis synodów i sesji prowincjalnych Jednoty Litewskiej 1611–1913. Zbiór pommików reformacji Kościoła Polskiego i Litewskiego*, Wilno, 1913, p. 48.

būtų lėmę konversiją. Kita vertus, neaptikta informacijos, kuri tokią galimybę neigtų. Katalikų lankymasis evangelikų reformatų pamaldose ne dėl konfesiškai mišrios šeimos aplinkos buvo labiau būdingas Gardino ir ypač Minsko gubernijose. Kuo baigdavosi šie apsilankymai, nuspėti sunku, tačiau XIX a. antrojoje pusėje priežastys, verčiančios katalikus lankyti evangelikų reformatų pamaldas, berods aiškios. Gardino gubernatorius buvo sunerimęs, kad dėl Zabelinos evangelikų reformatų bažnyčioje vartojamos lenkų kalbos daugelis vietos katalikų tapo nuolatiniais evangelikų reformatų pamaldų lankytojais⁶⁷. Kolegija neatmetė šio kaltinimo, tik patikslino, kad mieste gyvena nedaug katalikų, o ir tie kilę iš prastuomenės. Dėl išorinio pamaldų kuklumo jos katalikams nėra patrauklios, todėl jie netampa evangelikais reformatais⁶⁸. Evangelikų reformatų pamaldų lankymas tuomet katalikams nereiškė atsitraukimo nuo katalikybės. XIX a. devintajame dešimtmetyje iš 36 aptiktų konvertitų tik du buvo kilę iš Gardino gubernijos⁶⁹.

Kai XX a. pradžioje konversijos Sinodui jau buvo kasdienybė, teko konstatuoti, jog dažnos katalikų ir judėjų konversijos yra nepageidautinos ir žalingos, nes dauguma asmenų religiją keičia ne dėl pasikeitusių religinių įsitikinimų, o dėl skyrybų ar tam tikrų pilietinių teisių⁷⁰.

Konvertitai ir evangelikų reformatų bendruomenė. Religinė bendruomenė parapijiečius vienijo ne tik dėl religinio, bet ir dėl visuomeninio gyvenimo poreikio. Konvertitai, keisdami socialinį statusą, siekė pakeisti ir savo aplinką, tad vienaip ar kitaip jie įsitraukdavo į evangelikų reformatų bendruomenę. Tačiau ar konvertitams buvo aktualu save tapatinti su šia religine bendruomene?

Konvertitai evangelikų reformatų dvasininkijos akiratyje dažniausiai išbūdavo neilgai. Po VRM ar gubernatoriaus gauto leidimo priimti evangelikų reformatų tikėjimą Kolegijos kanceliarija gaudavo įvairių pasaulietinių įstaigų užklausimų apie konvertitų materialinę, tarnybinę, šeimos padėtį ir panašiai. Kolegija negalėdavo nieko daugiau nurodyti, tik tiek, kad šie asmenys yra bendruomenės nariai, ir pateikdavo tuos duomenis, kuriuos turėjo gavusi iš VRM ar gubernatūros.

⁶⁷ 1888 m. sausio 26 d. Vilniaus generalgubernatoriaus raštas Kolegijai, *MAB R*, f. 40, b. 1093, l. 71.

⁶⁸ 1888 m. vasario 11 d. Vilniaus superintendente J. Glovackio raštas Vilniaus generalgubernatoriui, ten pat, l. 72-73.

⁶⁹ Duomenys rinkti iš 1881-1890 m. Kolegijos žurnalų, ten pat, b. 446, 617, 643, 646, 689, 688, 583, 1093, 1098, 1106.

⁷⁰ 1911 m. kanonai, ten pat, b. 6, l. 43.

Bažnytinė metrikacija, kuri, nepriklausomai nuo asmens pasaulėžiūros, vertė jį retkarčiais dalyvaujant sakramentiniame gyvenime save tapatinti su tam tikra konfesine bendruomene, nepadėjo evangelikų reformatų Bažnyčiai kiek ilgiau išlaikyti savo aplinkoje konvertitų, kaip jos apeigomis naudojančiąsi tikinčiųjų. Evangelikų reformatų bažnytinės metrikų knygos rodo, kad konvertitai savęs netapatino su šia bendruomene. Vilniaus parapijos konvertitai (dauguma jų) negalėjo tapti kitų Sinodo parapijų nariais. Neausios Bažnyčios, kaip evangelikų reformatų, parapijoje bet koks teikiamų religinių patarnavimų pagausėjimas būtų pastebėtas. Biržų, Papilio, Nemūnėlio Radviliškio ir Švobiškio parapijose, kurios išsiskyrė evangelikų reformatų gausa ir socialine parapijiečių sankloda, nepastebėta, kad jose religines apeigas būtų atlikę Vilniaus parapijos konvertitai. Kitose Sinodo administruojamose parapijose ryškėjo tik viena tendencija: smarkiai mažėjo evangelikų reformatų kunigų teikiamų religinių patarnavimų. Vilniaus parapijoje vyravęs atvirkštinis santuokų ir krikšto santykis (žr. 4 lentelę) byloja apie tėvų nesuinteresuotumą gimusius vaikus krikštyti evangelikų reformatų Bažnyčioje. Mažas vaikų mirtingumo ir nedidelis laidojimų skaičius (žr. 5 lentelę) rodo parapiinės bendruomenės išmirimą ir iširimą. Optimistinių minčių nesukelia Vilniaus parapijiečių rūpinimasis savo sielos išganymu pagal evangelikų reformatų apeigas.

5 lentelė⁷¹. **Mirtingumas. Vilniaus parapija (1885–1914)**

Metai	1885–1894	1895–1904	1905–1914
Iš viso	36	56	44
Iki 1 metų	4 (-11,10%)	4 (-7,10%)	1 (-2,30%)
1–15 metų	4 (-11,10%)	10 (-17,90%)	3 (-6,80%)
16–30 metų	3 (-8,30%)	3 (-5,40%)	4 (-9,10%)
31–45 metų	5 (-13,90%)	5 (-8,90%)	6 (-13,60%)
46–60 metų	4 (-11,10%)	3 (-5,40%)	12 (-27,30%)
61–75 metų	8 (-22,20%)	18 (-32,10%)	10 (-22,70%)
Nuo 76 metų	8 (-22,20%)	12 (-21,40%)	7 (-15,90%)
Nenurodyta	–	1 (-1,80%)	1 (-2,30%)
	100%	100%	100%

⁷¹ Nėra 1891, 1911–1914 m. duomenų. Vilniaus parapijos 1885–1890, 1892–1910 m. mirties ir krikšto metrikų knygos, *LVIA*, f. 606, ap. 1, b. 246, 338, 313, 311; *MAB RS*, f. 40, b. 990/1.

Šv. Komunijos sakramento priėmimas konvertitams buvo būtina apeiga tampant evangelikų reformatų Bažnyčios nariais. Tačiau tradiciniame sakramentiniame gyvenime, kai evangelikai reformatai susirinkdavo Velykų, Sekminių, Šv. Mykolo ar Kalėdų progomis, konvertitų nebūdavo. XX a. pradžioje Sekminių proga⁷² Vilniaus parapijoje sakramentiniam gyvenimui susirinkdavo 18–33 asmenys⁷³, nors Pirmojo pasaulinio karo išvakarėse ji turėjo per šešis šimtus asmenų⁷⁴. Vietoj susibūrimo, kuris turėjo būti skaičiuojamas šimtais, susirinkdavo vos kelios dešimtys evangelikų reformatų.

Konvertitų religijos keitimo motyvai, nesusiję su religiniais įsitikinimais, buvo ne vienintelė priežastis, lėmusi jų atsainų požiūrį į evangelikų reformatų Bažnyčią. Kai kurie konvertitai į evangelikų reformatų bendruomenę pakliūdavo gana atsitiktinai, tai yra nesugebėjo ar nematė reikalo atskirti evangelikų liuteronų ir evangelikų reformatų Bažnyčių. Žydų konvertitų šeimose labai dažnai būdavo abiejų evangelikų Bažnyčių narių. Patys pirmieji šeimos nariai, kurie ryždavosi krikštytis, paprastai priklausė vienai evangelikų Bažnyčiai, o kiti – kitai. Žydas, Šiaulių miesto laisvai praktikuojantis medicinos daktaras Joakimas Levė 1829 m. prisijungė prie evangelikų liuteronų Bažnyčios, o po penkerių metų, panorėjęs pakrikštyti ir savo vaikus, kreipėsi ne į Kuršo evangelikų liuteronų konsistoriją, o į Kolegiją⁷⁵. Katalikai taip pat susidūrė su šia problema. Bajoraičių Paulinos ir Marijos Hermanų reikalų patikėtinis vietoj pageidaujamos evangelikų liuteronų religijos įrašė evangelikų liuteronų reformatų tikėjimą. Taip iš VRM atėjo leidimas merginoms priimti evangelikų reformatų Bažnyčios mokslą⁷⁶.

Evangelikų reformatų Bažnyčios mokslo priėmimas tradiciškai konvertitams buvo tik formalumas, nepakeitęs jų gyvensenos. Tai ypač ryšku žydų konvertitų atžvilgiu. Pasak Biržų kunigo Povilo Jakubėno, „Dažniausiai krikštijos jie (žydai. – J.L.) be jokio persitikrinimo, tikrai vien dėl to, kad galėtų gyventi ten, kur gyvena. Apsikrikštija, valdžios akyse skaitosi krikščionimis, bet savo gyvenime palieka jie žydais, pildydami savo apeigas, švėsdami subatą ir t. t.“⁷⁷. Formalus žydų išiliejimas į krikščionišką Bažnyčią buvo pastebėtas jau XIX a. pirmojoje pusėje, kai žydai, vengdami draudimo

⁷² Sekminių proga evangelikų reformatų bendruomenės Šv. Komunijos sakramento priėmimui susirinkdavo gausiausiai.

⁷³ 1901–1914 m. Šv. Komunijos aktų Vilniaus bažnyčioje metrikai, *LVI A*, f. 606, ap. 1, b. 115.

⁷⁴ 1914 m. Kolegijos sudaryta bažnyčių, dvasininkų ir tikinčiųjų suvestinė, *MAB RS*, f. 40, b. 882, l. 21–22.

⁷⁵ 1834 m. spalio 19 d. Kolegijos raštas VRM, ten pat, b. 661, l. 696–697.

⁷⁶ 1889 m. Kelmės kunigo K. Tumo raštas Kolegijai, ten pat, b. 1098, l. 135–136.

⁷⁷ P. Jakubėnas, Kunigų konferencija Maskvoje, *Pasiuntinys*, 1912, Nr. 1, p. 29.

gyventi sostinėse ir Rusijos imperijos vidurio gubernijose, apsikrikštydavo, tačiau išlikdavo ištikimi Toros mokslui⁷⁸. Negausi evangelikų reformatų Bažnyčia negalėjo atlikti deramos kontrolės funkcijos, o VRM raginimai aktyviai prižiūrėti apsikrikštijusių žydų religinį gyvenimą buvo sunkiai realizuojami.

Kaip susiklostydavo tolesnis konvertitų likimas, atsakyti sunku. Ar katalikų ir judėjų konversijos turėjo grįžtamąjį pobūdį, tai yra ar katalikai ir judėjai sugrįždavo į bendruomenes, ar vykstant natūraliems gyvenamosios vietos pokyčiams konvertitai tapdavo evangelikų liuteronų konsistorijų žinioje esančių parapijų nariais, atsakyti galėtų tik specialūs tyrimai. Sinodo administruojamose parapijose konvertitai tradiciškai savo religinių priedermių neatlikdavo.

Išvados. 1. Evangelikų reformatų Bažnyčiai, kaip konfesinės mažumos Bažnyčiai, religinių konversijų klausimas labai opus. Gausios konversijos į mažumos gretas atsiliepia Bažnyčios viduje vykstantiems demografiniams, socialiniams ir psichologiniams pokyčiams. Ši problema evangelikų reformatų Bažnyčiai iškilo XIX a. pabaigoje, kai prasidėjo intensyvios katalikų ir judėjų konversijos į jos narių gretas.

2. Į Lietuvos evangelikų Bažnyčios narių gretas patekęs tradicinis konvertitas siekė pakeisti savo socialinį statusą, bet nebuvo suinteresuotas pakeisti savo konfesinę aplinką: tai buvo asmeninių problemų išsprendimo būdas, bet ne pasikeitusių religinių nuostatų įtvirtinimas. XIX a. pabaigoje, prasidėjus masinėms konversijoms, konvertitai tradiciškai tapdavo Vilniaus parapijos parapijiečiais. Tokia Bažnyčios vykdoma politika skatino Vilniaus parapijos parapiinės bendruomenės destabilizaciją, kai konvertitai padidino parapijiečių skaičių. Tačiau tai buvo tik skaičius, bet jis nerodė parapijos ateities.

3. Aptariamuoju metu, kai valstybė dar nebuvo atskirta nuo Bažnyčios, religinė konversija galėjo padėti asmeniui apeiti pasaulietinių ir dvasinių įstatymų suvaržymus. Tokia Bažnyčios institucija, bet ne religinių nuostatų, keitimo forma lėmė evangelikų reformatų Bažnyčios konvertitų dvejetainę konfesinę marginalizaciją. Pirmą, kai asmuo nenori/negali fiziškai savęs tapatinti su konkrečia konfesine aplinka. Antra, kai asmuo, jau turėdamas kito tikėjimo suformuotą religinę pasaulėžiūrą, susiduria su kitos Bažnyčios mokslu.

---

⁷⁸ 1830 m. spalio 18 d. VRM raštas Nr. 1987 Lietuvos evangelikų reformatų sinodui, MAB RS, f. 40, b. 616, l. 80.

4. XIX a. nepakantumo kitatikiams politiką vykdė ne tik valstybinės institucijos. Konfesiškai mišrios šeimos taip pat nerodė religinės tolerancijos žymių. Tai ypač buvo ryšku, kai, mirus vienam iš sutuoktinių, kitas vaikus atvedavo į savo tikėjimo Bažnyčią. Siekis šeimos aplinkoje suformuoti konfesinį homogeniškumą buvo aktualus per visą aptariamąjį laikotarpį.

Įteikta 2003 m. gruodžio mėn.

RELIGIOUS CONVERTS IN LITHUANIA'S CALVINIST CHURCH:
THE FEATURES OF A SOCIO-CULTURAL PORTRAIT
(19th c.–beginning of 20th c.)

Jurgita Liutvinitė

Summary

The purpose of this article is to make clear the circumstances and motives of Catholic and Jews converting to the Calvinist Church and their role in the Calvinist community.

Until the end of 19th century conversions were rare, but later they became more frequent. There were four main reasons for the conversions. The first were the political circumstances. The Catholic and Jewish Churches were at the forefront of Russia Empire's unification policy. The Calvinist Church, on the other hand, faced only "peripheral" oppression so the conversion into that Church was a way to escape political and juridical restrictions. The second reason was the desire for confessional homogeneity in families. It should be stressed that the under-age converts were changing their religion at the initiative of their parents. The conversions of under age Jews was determined by the conversion of their parents, of Catholic youth most often by the death of one parent. The widower/widow sought that his/her children join a new religion. The third reason for conversions also had a domestic nature, but it only concerned Catholic adults. Due to the different attitudes of Catholic and Calvinist Church canon law toward divorce, conversion was a method for getting a divorce. Such conversions became frequent at the end of the 19th century. The fourth reason was a true change in religion beliefs, though such conversions were rare, they still occurred among pastors and curators subordinate to the Synod.

The infrequency of conversions until the end of 19th century did not allow the converts to have a considerable influence on parish life, but later the situation changed. The Synod tried to strengthen the Church's position in the Vilnius city by different ways, so converts started to become members of the Vilnius parish. The con-

verts of the Vilnius parish assumed a dominating place among the parishioners, but they did not participate in the religious and social life of the parish. Conversion traditionally was only a formality – converts did not change their religion attitudes. At the beginning of the 20th century the Vilnius parish, though having many parishioners, did not have a stable and perspective parochial community.

The change in the institution of the Church but not of religious attitudes influenced the confessional marginalization of the converts to the Calvinist Church in two ways. First, when a person does not want to/can not identify himself with the specific confessional environment. Second, when a person, already having formed religious attitudes, is confronted with the teachings of the other church.